

UOT 657

TİKİNTİ SEKTORUNDA APARILAN UÇOTUN XÜSUSİYYƏTLƏRİ

Elnur BAXŞIYEV*

Məqalə redaksiyaya daxil olmuşdur: 22 fevral 2023; çapa qəbul edilmişdir: 14 mart 2023; online-da çap edilmişdir: 31 may 2023.

Received: 22nd of February, 2023; accepted: 14th of March, 2023; published online: 31st of May, 2023.

Açar sözlər: *tikinti sektoru, maliyyə uçotu, idarəetmə uçotu, vergi uçotu, tikinti*

Giriş

Müxtəlif iqtisadi fəaliyyətlərdə tikinti aparıcı sahələrdən biridir. Tikinti material istehsalı bölməsi kimi tikinti, quraşdırma, qazma, təmir, layihələndirmə və geodeziya işləri ilə məşğul olan müəssisə və təşkilatları əhatə edir. Tikinti həm yeni obyektlərin yaradılmasını, həm də əsaslı və ya cari təmir, yenilənmə əsasında mövcud olanların yenidən qurulmasını əhatə edir.

Tikinti uçotu və idarəetmə uçotu elə qurulmalıdır ki, hər bir tikinti obyektinə üzrə gəlir və məsrəflər ayrıca kateqoriyalara ayrılсын və obyekt üzrə konkret maliyyə nəticəsinin müəyyən edilməsinə imkan versin. Tikintidə vergi uçotu üçün tikinti şirkətinin vergi öhdəlikləri üzrə vergi bazalarının yaradılmasının prosedurları, metodologiyaları və mürəkkəblikləri haqqında ətraflı məlumat təqdim etmək çox vacibdir.

1. Tikinti şirkətlərində maliyyə uçotunun təşkili

Maliyyə uçotunun məqsədi mühasibat hesabatlarını hazırlamaq üçün lazım olan məlumatların əldə olunmasıdır. Bu hesab məlumatları həm daxili müəssisə işçiləri, həm də şirkətdən kənar istifadəçilər üçün nəzərdə tutulub. Maliyyə uçotu hesabatları geniş yayılmış mühasibat uçotu prinsiplərinə və standartlarına uyğun olmalıdır. Maliyyə uçotunda təsərrüfat əməliyyatları baş verdiyi tarix üzrə mühasibat hesabatlarında əks etdirilir. Müəssisənin rəhbərliyi hesabatın keyfiyyətinə görə məsuliyyət daşıyır.

Maliyyə hesabatları yalnız pul istifadəsində yazılır və bütün Baş Kitab hesabları üzrə yekun qalıqları əks etdirir. Maliyyə hesabatının davamlılığı və dövriliyi maliyyə uçotunun əsas prinsiplərindən biridir. [3, s. 9]

Tikinti uçotu maliyyə uçotu ilə eyni prinsiplərə əməl edən, lakin tikinti sektorunun xüsusi şərtlərinə uyğunlaşdırılmış maliyyə uçotunun alt toplusudur. Tikinti uçotu uzunmüddətli müqavilələr, fərdi layihələr, işlərin qiymətləndirilməsi və qeyri-mərkəzləşdirilmiş istehsal nəticəsində yaranan unikal gəlir və xərclərin tanınması məsələləri ilə əlaqədardır.

Tikinti müəssisələrində aparılan uçotda tikinti müqavilələrinin rolu olduqca böyükdür. Tikinti müqaviləsi dedikdə, ayrı-ayrı obyektlərin inşası üçün və ya konstruksiyası, texnologiyası və funksiyası, habelə son təyinatı və ya istifadəsi baxımından bir-biri ilə qarşılıqlı əlaqəli və ya bir-birindən asılı olan obyektlər kompleksinin inşası məqsədilə bağlanmış müqavilədir.

* magistrant, Bakı Avrasiya Universiteti
e-mail: elnurbaxshiyev200022@gmail.com

Tikinti sənayesində heç bir oxşar layihə olmadığından, əksəriyyəti müqavilələrdə sənədləşdirilir. Müqavilə layihəni müəyyənləşdirir və bütün tərəflərin rol və öhdəliklərini müəyyən edir. Bu müqavilələr layihənin xarakterini və icra öhdəliklərini əks etdirən unikal prosedurlardan istifadə etməklə uçota alınır. Mühasibat Uçotu Standartlarının Kodifikasiyası ASC 606 tikinti müqavilələri üçün ən son mühasibat təlimatıdır. [10]

2. Tikintidə idarəetmə uçotunun əhəmiyyəti

İdarəetmə uçotunun əsas məqsədi idarəetmə qərarlarının qəbul olunması üçün idarəetmə heyətini lazım olan məlumatlarla təchiz etməkdir. Maliyyə uçotundan fərqli olaraq, idarəetmə uçotunun məlumatları yalnız daxili istifadə üçündür. Bu uçot hesabatları yalnız daxili istifadə üçün nəzərdə tutulması səbəbindən, onlara qarşı heç bir ümumi qəbul edilmiş prinsiplər irəli sürülmür. Hər bir müəssisə öz istifadəsi üçün uyğun və səmərəli formatda hesabatlar hazırlayır. Müəssisənin şöbə və bölmələri haqqında toplanmış məlumatlar pul və natural şəkildə verilir. Toplanmış məlumatlar heç bir mühasibat kitabında sənədləşdirilə bilməz. Onlar yalnız rəhbərliyin tələbləri üçün yaradılır və onlara verilir, bundan sonra istifadə olunmur. Rəhbərlik idarəetmə qərarlarını qəbul etmək üçün gələcək əməliyyatları, istehsalı, satışı və mənfəəti yoxlamalıdır. Belə təxminlərin hesabatlarına daxil edilməsinin bir sıra obyektiv səbəbləri var. Bu onu göstərir ki, maliyyə hesabatları yalnız baş vermiş təsərrüfat fəaliyyətini əks etdirirsə, idarəetmə uçotunda bununla məhdudlaşmayaraq mövcud olmayan vəsaitlərlə hesablaşmalar aparılır. [7, s. 10]

Rəhbərlik təchizat, istehsal və satış əməliyyatları, habelə onların qarşılıqlı əlaqələrinin koordinasiyası ilə məşğul olur. İdarəetmənin məqsədi mümkün olan ən az xərclə maksimum nəticə əldə etməkdir. İdarəetmə uçotu menecmentin ən mühüm rollarından biri kimi idarəetmənin bütün mövzusunı təşkil edən obyektlər haqqında məlumat yaradır. İdarəetmə obyektlərindən asılı olmayaraq, idarəetmə uçotu idarəetmə subyekti kimi çıxış edir. İdarəetmə maddələrinə idarəetmə uçotu prosedurları və prosesləri təsir etdikdə, onlar haqqında məlumat yaradılır və idarəetmə qərarlarının qəbul edilməsi üçün istifadə olunur. [4, s. 46]

Tikinti müəssisələrində həyata keçirilən idarəetmə uçotunun əsas məqsədi tikinti şirkətinin menecerlərinə əsaslı qərarlar qəbul etmələri və təşkilatı səmərəli şəkildə idarə etmələri üçün vacib məlumatları təqdim etməkdir. Məqsəd çərçivəsində həll olunan əsas idarəetmə uçotu öhdəlikləri aşağıdakılardır:

- Büdcə vasitəsilə fəaliyyətin planlaşdırılması;
- Əməliyyat uçotu vasitəsilə xərclərin qiymətləndirilməsi və nəzarəti;
- İdarəetmə hesabatları vasitəsilə təhlil və qərarların qəbulu.

Tikinti təşkilatında, idarəetmə uçotu ilk növbədə müəssisənin fəaliyyətini tənzimləməli və sistemləşdirməlidir. İdarəetmə uçotu bu səbəbdən sifarişçilər, podratçılar və təchizatçılarla bağlanmış müqavilələrin etibarlı uçotunu təmin etməlidir, onlarla hesablaşmalar aparmaq, avtomatik şəbəkə cədvəlləri yaratmaq, xərclərə vaxtında və davamlı nəzarəti həyata keçirmək və görülən işlərin vaxtına və həcminə nəzarət etməlidir.

Tikinti şirkətlərində idarəetmə uçotu şirkətin fəaliyyətinin planlaşdırılmasına, o cümlədən resurs, təqvim və büdcə planlarının yaradılmasına imkan verməlidir. Beləliklə, resurs planlaması müqavilənin öhdəliklərini yerinə yetirmək üçün hansı materialların və miqdarların lazım olacağı, həmçinin hansı avadanlıq, əmək xərcləri və digər komponentlərin tələb olunacağı barədə məlumat verəcəkdir. Büdcə planları müqavilələrin təxmini dəyərini və gəlirliliyini özündə birləşdirir. [9]

Tikinti təşkilatlarında effektiv idarəetmə uçotu altsisteminin yaradılmasının unikal mürəkkəbliyi ilk növbədə aşağıda göstərilən amillərlə əlaqəlidir:

- Əsaslı tikintinin müxtəlif aspektlərinin elmi tədqiqinin mürəkkəbliyi;
- Tikinti məhsulu istehsalı prosesinin müxtəlif təşkilati-iqtisadi formaları;

- Müxtəlif funksional vəzifələri və məqsədləri olan çoxlu sayda iştirakçı;
- Tikinti prosesinin təbii şəraitdən əhəmiyyətli dərəcədə asılılığı.

Tikinti təşkilatının investisiya cəlb ediciliyini yüksəltmək üçün onun bazarda mövcudluğunu genişləndirmək üçün uzunmüddətli layihələr həyata keçirilməlidir. Təşkilatın maliyyə-iqtisadi vəziyyətinin yaxşılaşdırılmasını, dövrüyyə vəsaitlərinin doldurulmasını və təşkilatın davamlı inkişafı üçün şəraitin yaradılmasını təmin etmək üçün çoxmərhələli qiymət siyasəti həyata keçirilməlidir. İdarəetmə uçotu mühasibat uçotunun tərkib hissəsidir. Məhsul istehsalı üçün kapital qoyuluşları və tikintinin təşkili xərclərinə dair yalnız etibarlı və keyfiyyətli mühasibat uçotu məlumatları, maya dəyərinin etibarlılığını, kapital və kredit kapitalından istifadənin səmərəliliyini düzgün təhlil etməyə imkan verir. [8]

3. Tikinti təşkilatlarında vergi uçotu

Xərclərin iqtisadi məqsədəuyğunluğu və onların sənədləşdirilməsi ilə bağlı izahat tikinti müəssisələrinin vergi uçotunu planlaşdırarkən riayət etməli olduqları əsas təlimatdır. Tikintidə vergitutma və mühasibat uçotu o formada aparılmalıdır ki, vergilər üzrə vergitutma əsasını təşkil edən məlumatlar aşağıdakıları başa düşməyə imkan versin:

- Tikinti şirkəti öz gəlir və xərclərini necə müəyyənləşdirir;
- Tikinti şirkəti tərəfindən ödənilən bütün növ vergi və ödənişlər üzrə vergitutma bazalarının formalaşdırılması alqoritmlərini;
- Ehtiyatın formalaşdırılması sxemləri;
- Xərclərin müvəqqəti bölüşdürülməsi və onların bir hissəsinin sonrakı dövrlərə köçürülməsi mexanizmləri;
- Digər vergi parametrləri (hesabat tarixinə vergi öhdəliklərinin məbləği və s.). [7]

Vergi uçotunun aparılması üsulu müəssisənin uçot siyasətinə uyğun olaraq tikinti fəaliyyəti ilə məşğul olan müəssisələr tərəfindən müəyyən edilir. Tikinti-quraşdırma işlərinə başlama anı – Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsinin 80.4-cü maddəsində nəzərdə tutulmuş tələblərə riayət olunması ilə bağlı məlumatlandırma prosedurunun tətbiq edildiyi tikinti obyektinin layihəsinin memarlıq-planlaşdırma bölməsində nəzərdə tutulmuş tikinti obyektinin bilavasitə tikinti-quraşdırma işlərinə başlama vaxtıdır.

Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslərə əhalinin fərdi (şəxsi) ehtiyaclarını ödəmək üçün və ya kommersiya məqsədləri üçün öz vəsaiti və ya borc vəsaiti hesabına öz gücünə və ya müvafiq ixtisaslı peşəkar sifarişçi və podratçının köməyi ilə bina inşa edənlər, habelə bu tikintinin və ya başa çatmış obyektin mülkiyyətçisi olan hüquqi və ya fiziki şəxslər aiddir.

Bina tikintisi fəaliyyəti ilə məşğul olan şəxslər: sadələşdirilmiş vergini ödəmək hüququndan istifadə etdikdə, hər kvadrat üçün Nazirlər Kabinetinin qərarı ilə təsdiq edilmiş zonalar üzrə ölkənin şəhər və rayonlarının ərazilərinin əmsalları tətbiq edilməklə sadələşdirilmiş vergi hesablanır. Hüquqi şəxslər bu vəziyyətdə ƏDV, mənfəət vergisi və əmlak vergisindən, fiziki şəxslər isə azad ƏDV və gəlir vergisindən azad edirlər. [1, 2]

4. Tikinti sahəsində aparılan uçotun digər sahələrdə aparılan uçotdan fərqli xüsusiyyətləri

Digər müəssisələrdən fərqli olaraq, tikinti sənayesi mühasibat uçotunun strukturuna və formalaşdırılmasına təsir edən müxtəlif xüsusiyyətlərə malikdir. Tikinti obyektlərinin xarakteri ilə bağlı olan tikinti istehsalının təşkili və iqtisadiyyatının aspektləri tikintidə uçot sistemində əsaslı təsir göstərir. Bu xüsusiyyətlərə aşağıdakıları göstərmək olar:

- Tikinti obyektlərinin, əsasən, fərdi, hətta seriyalı tikintidə ərazi izolyasiyası;
- Tikinti sənayesinin xarakteri;

- Obyektin layihələndirilməsi və tikintisinin müddəti;
- Hər hansı obyektin inşası zamanı müxtəlif növ tikinti-quraşdırma işlərinin aparılması;
- Tikinti müddətinin və keyfiyyətinin obyektin yerləşdiyi yerdən, təbii şəraitdən, o cümlədən ilin vaxtından asılılığı.

Daşınmaz əmlakın inşası prosesində tərəflər arasında mürəkkəb, ümumiyyətlə çoxmərhləli hesablaşmalar sistemini özündə cəmləşdirən tikinti qiymətləri və uçot texnikası qeyd olunan və bir çox digər elementləri müəyyən edir.

Həm sifarişçi, həm də podratçı kimi fəaliyyət göstərən təşkilatlar üçün tikinti şirkətlərinin mühasibat uçotunda fərdi aspektlər mövcuddur. Çünki bina və ya obyektlərin tikintisi təşkilatın öz vəsaiti və ya podratçının cəlb olunması ilə həyata keçirilə bilər. Bundan əlavə, tikinti sənayesi digər sahibkarlıq fəaliyyət növlərindən aşağıdakı xüsusiyyətlərə görə fərqlənir:

- Tikintinin başlama tarixi və işin başa çatma tarixi müxtəlif hesabat dövrlərində ola bilər;

- Çoxmərhləli tikinti işləri;
- Təxminlərdən istifadə;
- Avans, aralıq və bonus ödənişlərinin tətbiqi. [5, s. 109-119]

Tikinti uçotunun özünəməxsus xüsusiyyətləri vardır ki, bunlara aşağıdakı göstəricilər təsir edir:

- Hər bir obyektin fərdi xüsusiyyətləri;
- Obyektlərin ərazi uzaqlığı;
- Təbii spesifiklik;
- Tikinti başlamazdan əvvəl hazırlıq işlərinin müddəti;
- Müxtəlif növ tikinti, quraşdırma və təmir işləri;
- Subyektlərin çoxmərhləli qarşılıqlı hesablaşmaları;
- Tikinti müqaviləsinin icra müddəti və s. [6, s. 121-129]

Tikinti uçotunun unikallığına baxmayaraq, o, ümumi qəbul edilmiş prinsiplərə və standart hesablara əsaslanır. Eyni zamanda:

- Müəyyən bir tikinti əsas kimi aktlar, jurnallar, smetalar, sertifikatlardan istifadə olunur;
- Ətraflı obyekt-obyekt analitikası formalaşır;
- Tez-tez vergitutma və mənzil tikintisi üçün uçotun nüanslarına təsir edən ayrı-ayrı bölmələrin qeydiyyatdan alınmasına və ya qeydiyyatdan çıxarılmasına ehtiyac formalaşır;
- İntinventarın aparılmasında istifadə olunan materialların xüsusiyyətləri, anbarların və qurğuların parçalanması və s. ilə əlaqədar çətinliklər yaranır;
- Spesifik tikinti xərclərinin mövcudluğuna görə, müəyyən növ xərclərin uçotu üçün xüsusi uçot alqoritmlərinin hazırlanmasına ehtiyac var. [7]

Nəticə

Tikinti sektorunda təşkilatların fəaliyyəti geniş çeşiddə tikinti materiallarının istifadəsini nəzərdə tutur. Tikinti sektoru təkcə inventarların tez-tez yerdəyişməsi ilə yanaşı, həm də xeyli sənədləşmə işləri ilə seçilir. İcazələr, investorlar və təchizatçılarla müqavilələr, hesab-fakturalar və yerinə yetirilən iş aktlarını buna misal göstərmək olar.

Tikintidə mühasibat uçotu elə təşkil edilməlidir ki, hər bir tikinti obyektinə üzrə gəlir və xərclər müstəqil şəkildə qruplaşdırılsın, obyekt üzrə maliyyə nəticəsinin formalaşmasına şərait yaradılsın. Tikintidə vergi uçotu üçün tikinti şirkətinin vergi öhdəlikləri üçün vergitutma bazalarının formalaşdırılması proseslərini, metodologiyalarını və incəliklərini tam başa düşmək vacibdir.

ƏDƏBİYYAT

1. Azərbaycan Respublikasının Vergi Məcəlləsi. Maddələr: 13.2.57, 13.2.54 138, 154.6 (https://taxes.gov.az/uploads/2019/VM_new2019.pdf)
2. Azərbaycan Respublikasının Şəhərsalma və Tikinti Məcəlləsi. Maddələr: 80.4 <https://www.e-qanun.az/framework/46958>
3. Kərimov A. Mühəsibat uçotu, vergilər (nəzəri və praktik vəsait).Beşinci nəşr, Bakı: Ozan, 2007, 508 s.
4. Səbzəliyev M., Quliyev V.M., İdarəetmə uçotu. Bakı: Elm və təhsil, 2014, 524 s.
5. Илышева Н.Н., Савостина О.В., Молдобаев Т.Ш. Особенности учета договоров подряда в строительных организациях по требованию МСФО // Дискуссия. 2018. № 3 (88). с. 109-119.
6. Германюк И.В. Особенности бухгалтерского учета в строительстве // Вектор экономики. 2017, №12 (18), с. 121-129
7. https://nalog-nalog.ru/buhgalterskij_uchet/vedenie_buhgalterskogo_ucheta/buhuchet_i_nalogooblozhenie_v_stroitelstve_nyuansy/
8. <https://www.klerk.ru/boss/articles/94068/>
9. <https://www.1cashflow.ru/upravlencheskiy-uchet-v-stroitelstve>
10. <https://www.netsuite.com/portal/resource/articles/accounting/construction-accounting-vs-regular-accounting.shtml>

Summary

Elnur Bakhshiyev

Characteristics of Accounting in the Construction Sector

The construction sector of the economy is mostly determined by the development of the economy and the solution of the most important socio-economic problems, which includes the renewal of production funds on modern technical bases, the development and improvement of the social sphere, as well as the improvement of the socio-technical base, the reconstruction, modernization and technical development of industrial production. re-equipment is being carried out.

The construction sector of the economy is a set of interactions between firms engaged in related activities that provide the passive component of fixed assets for production and non-production purposes, as well as lead to reproduction.

An important component of the construction complex is the construction industry - enterprises that carry out construction production directly on the basis of intra-industry specialization of works on the installation of structures and parts; technical, electromechanical, sanitary and other types of special equipment. An important component of the construction business is the almost ubiquitous distribution of the raw material base necessary for the construction of major construction projects.

Every enterprise must keep accounting records in accordance with the laws of the country in which it operates. Accounting in construction enterprises has its own characteristics. The main goal of accounting in construction organizations is the formation of high-quality and timely information that is important for the management team to plan, prepare and make decisions about the organization's financial and economic operations.

The main purpose of management accounting in construction enterprises is to provide construction managers with critical information to make the right decisions and manage the organization properly. According to the accounting policy of the construction enterprise, the method of tax accounting is determined by enterprises engaged in construction activities.

In the article, the organization rules and features of accounting and management accounting conducted in organizations operating in the construction field and the different features of accounting conducted in construction organizations from the accounting conducted in organizations operating in other areas of the economy were discussed.

Keywords: *construction sector, financial accounting, management accounting, tax accounting, construction*

Особенности бухгалтерского учета в строительной сфере

Строительный сектор экономики во многом определяется развитием экономики и решением важнейших социально-экономических задач, что включает в себя обновление производственных фондов на современной технической базе, развитие и совершенствование социальной сферы, а также по мере совершенствования социально-технической базы осуществляется реконструкция, модернизация и техническое развитие промышленного производства, техническое перевооружение.

Строительный сектор экономики представляет собой совокупность взаимодействий между фирмами, осуществляющими смежную деятельность, которые обеспечивают пассивную составляющую основных фондов производственного и непроизводственного назначения, а также ведут к воспроизводству.

Важной составляющей строительного комплекса является стройиндустрия – предприятия, осуществляющие непосредственно строительное производство на основе внутриотраслевой специализации работ по монтажу конструкций и деталей; техническое, электромеханическое, санитарно-техническое и другие виды специального оборудования. Важной составляющей строительного бизнеса является практически повсеместное распространение сырьевой базы, необходимой для возведения крупных строек.

Каждое предприятие должно вести бухгалтерский учет в соответствии с законодательством страны, в которой оно осуществляет свою деятельность. Бухгалтерский учет на строительных предприятиях имеет свои особенности. Главной целью бухгалтерского учета в строительных организациях является формирование качественной и своевременной информации, важной для управленческого коллектива для планирования, подготовки и принятия решений о финансово-хозяйственной деятельности организации.

Основной целью управленческого учета на строительных предприятиях является предоставление руководителям строительных работ критически важной информации для принятия правильных решений и надлежащего управления организацией. Согласно учетной политике строительного предприятия способ ведения налогового учета определяют предприятия, осуществляющие строительную деятельность.

В статье рассмотрены правила организации и особенности ведения бухгалтерского и управленческого учета, ведущегося в организациях, осуществляющих деятельность в сфере строительства, и отличия ведения бухгалтерского учета, ведущегося в строительных организациях, от учета, ведущегося в организациях, осуществляющих деятельность в других сферах экономики.

Ключевые слова: *строительная отрасль, финансовый учет, управленческий учет, налоговый учет, строительство*

Redaksiya heyətinin üzvü i.e.d., prof. Məmmədov Elşad Yaqub oğlunun rəyi əsasında çapa məsləhət görülmüşdür.